

2. Ковалик І. І. Мова і мовлення та форми їх існування / І. І. Ковалик // Мовознавство. – 1979. – №3. – С. 4–7.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів – К. : ВЦ "Академія", 1999. – 288 с.
4. Методика преподавания русского языка в школе : Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов; Под ред. М. Т. Баранова. – М.: Изд. центр "Академия", 2000. – 368 с.
5. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

Сенько І.С.

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ
С УЧЕТОМ ПРИНЦИПА ПРЕЕМСТВЕННОСТИ**

В статье проанализированы с опорой на связи преемственности лингвистические основы формирования словарного запаса учащихся начальных и пятых классов.

Ключевые слова: лингвистические основы, словарный запас, связи преемственности.

Senko I.S

**BASICS OF LANGUAGE VOCABULARY OF STUDENTS TAKING INTO ACCOUNT THE
PRINCIPLE OF SUCCESSION**

The article analyzes the connection with reliance on linguistic basis of the continuity of the formation of the vocabulary of primary and fifth grade.

Key words: linguistic basis, vocabulary, communication continuity.

УДК 372.881.161.1:81'36–057.874

Хоменко О.В.

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ УМІНЬ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті уточнено сутність поняття "словотвірні вміння" і охарактеризовано основні методи і прийоми формування зазначених умінь в учнів основної школи.

Ключові слова: словотвірні вміння, учні основної школи, методи і прийоми навчання.

Формування в учнів міцних словотвірних умінь – одне з найважливіших завдань, що стоять перед методистами та вчителями-практиками. Уточнимо, що під зазначеними вміннями ми розуміємо морфемно-аналітичні вміння, в основі яких лежить виділення мінімально значущих елементів слова; власне словотвірні вміння, пов'язані зі з'ясуванням співвідношення твірного й похідного слів і встановленням способу словотворення; вміння слововживання, що забезпечують активізацію слів із різними морфемами, правильне та доречне використання цих слів в усних і писемних висловлюваннях різних типів. Важливість формування зазначених умінь полягає в тому, що вони є основою для орфографічної, лексичної, граматичної, мовленнєвої та стилістичної роботи в школі.

Мета статті – охарактеризувати основні методи і прийоми формування словотвірних умінь в учнів основної школи.

Оскільки в структурі змісту шкільного розділу "Будова слова. Словотвір. Орфографія" чітко виділяються дві частини (знання й вміння), то цілком природно в навчанні виділити методи формування знань (пізнавальні) та методи формування умінь (тренувальні). Для виявлення рівня відповідності знань і умінь учнів освітньому стандарту застосовуємо методи контролю і самоконтролю, які спрямовані на формування контрольних-оцінних дій школярів. У сукупності всі вищезазначені методи забезпечують цикл навчання морфеміки й словотвору.

Основна функція пізнавальних методів полягає в організації осмислення значень, форми і функцій морфемних і словотвірних одиниць і в засвоєнні учнями мінімуму знань про ці одиниці, які необхідні і достатні для роботи над ними в процесі вивчення програмового матеріалу. З цієї точки зору особливе значення набувають пояснювальний (пояснювально-ілюстративний, інформаційно-рецептивний) і пошуковий (проблемний, евристичний) методи роботи. Пояснювальний метод спрямований на отримання словотвірних знань у готовому вигляді. При цьому джерелами повідомлення цих знань можуть бути вчитель, підручник, наочні посібники тощо. Пошуковий метод дозволяє отримувати словотвірні знання в процесі: "а) собственных наблюдений учащихся над фактами языка и последующих самостоятельных выводов; б) решения познавательных языковых задач; в) эвристической беседы" [6, с. 139].

Тренувальні методи спрямовані на закріплення теоретичних знань учнів з морфеміки й словотвору та відпрацювання умінь усвідомлено знаходити в слові всі його значущі частини і розуміти функціональну роль кожної; тлумачити значення похідних слів з опорою на структурно-семантичні зв'язки споріднених слів; правильно утворювати форми слова і похідні слова; доцільно і доречно використовувати слова з різними афіксами у власній мовній практиці. Серед тренувальних методів найефективніші такі: спостереження, морфемний розбір, словотвірний розбір, реконструювання, конструювання, робота зі шкільним словотворчим словником, дидактичні ігри.

Метод спостереження спрямований на формування рецептивних словотвірних умінь сприймати і пізнавати в тексті слова з вивченими афіксами, усвідомлювати смислову і структурну співвіднесеність між однокореновими словами, функціонально-семантичні особливості морфем. Даний метод реалізується за допомогою таких прийомів: графічне виділення значущих частин у слові, виписування заданих слів і форм з тексту, класифікація морфемних і словотвірних одиниць.

Приєм графічного виділення морфем націлений на формування в учнів умінь знаходити морфемні в слові і виділяти їх умовними позначеннями. Приєм виписування орієнтує школярів на сприйняття і упізнання в тексті заданих слів і форм. Приєм класифікацій передбачає вироблення умінь учнів впізнавати і розподіляти морфемні і словотвірні одиниці за якими-небудь ознаками.

Морфемний розбір забезпечує формування у школярів умінь виділяти всі наявні в слові "живі" морфемні. Це означає, що найважливішою вимогою до морфемному аналізу є синхронний підхід до слова. "Анализируя слово, – зазначає З. А. Потіха, – мы должны исходить из современного его состояния и не выходить за пределы тех связей и соотношений, которые характеризуют синхронную систему языка" [7, с. 92].

Словотвірний розбір націлений на осмислення учнями механізму утворення слів з точки зору сучасного мовної свідомості: одне слово утворюється від іншого на основі семантичного зв'язку між ними, який в свою чергу базується на зв'язку між поняттями, найменуваннями яких є дані слова. У ході виконання словотвірного аналізу вважаємо за необхідне звертати увагу учнів на узагальнене значення, яке притаманне словотворчим афіксам ряду похідних слів – словотвірні значення. Вважаємо, що вміння правильно визначати словотвірні значення безпосередньо впливає на здатність встановлювати словотвірні зв'язки слів, знаходити твірне слово, правильно проводити морфемний аналіз слів. Фактичне усвідомлення школярами мотиваційних відносин, що існують між похідним і твірними словами, сприяє тому, що учні поглиблюють свої уявлення про зв'язки між предметами, процесами, що мають місце в навколишньому житті; опановують одним із способів розкриття лексичного значення слів. Морфемний і словотвірний розбори передбачають прийом міркування і прийом графічного розбору. Приєм міркування полягає в тому, що учень, не обмежуючись судженням про наявність у слові певних морфем, про спосіб утворення слова, доводить своє судження, посиляючись на правило (визначення), тобто підводить одиничний факт мови під загальне поняття.

Л. П. Федоренко відзначає, що використання прийому міркування шляхом багаторазового промовляння правила стосовно до різних класів мовних одиниць дозволяє: а) тренувати органи мовлення в приговорюванні тексту формулювання правила, б) формувати навички монологічного мовлення книжного стилю, в) розвивати в учнів такі складні операції, як абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, г) усвідомлювати сутність лінгвістичного поняття [9, с. 114-115].

Приєм графічного розбору підключає до вербального (словесного) ще й просторове (образне) мислення, удосконалює здатність представляти, уявляти, і полягає в тому, що учні міркують ніби про себе, а результат своїх суджень показують умовними позначками: прямими лініями, стрілками, геометричними фігурами тощо.

Метод реконструювання забезпечує формування у школярів умінь відновлювати і перебудовувати словотвірні конструкції з урахуванням завдань навчання. Метод конструювання полягає в тому, що школярі вчаться продукувати власні приклади за заданою словотвірною моделлю. Зазначимо, що поняття "словотвірна модель" неоднозначно трактується в лінгводидактиці. У даній роботі спираємося на визначення С. І. Львової, згідно з яким словотвірна модель – це "схематически выраженный образец построения слов, имеющих сходство в лексическом значении, грамматических признаках, в словообразовательной судьбе и некоторую общность в орфографическом облике" [3, с. 12]. За влучним висловом С. І. Львової, школярі, спираючись на графічно позначену словотвірну модель, черпають з цієї структури "частинки" сенсу і "зчитують" з даних схем різноманітну мовну інформацію про словоформи: 1) лексичне значення слів, відповідне тій або іншій моделі, 2) їх граматичні ознаки, 3) спосіб словотворення; 4) деякі орфографічні особливості цих слів [4, с. 131].

Важливим засобом реалізації тренувальних методів формування словотвірних умінь є робота зі "Шкільним словотворчим словником російської мови" О. М. Тихонова [8]. Робота зі словотворчим словником сприяє розвитку у школярів умінь: а) встановлювати, від якого слова і за допомогою яких морфем утворено аналізоване слово, б) визначати спосіб утворення слова, в) складати ланцюжок однокореневих слів (у порядку їх утворення); г) підбирати однокореневі слова до даного слова. Зауважимо, що на важливість і значимість здійснення навчальних дій зі словотворчим словником при підборі однокореневих слів вказує Л. В. Вознюк [1]. "Учебные действия со словообразовательным словарем, – пише автор, – помогают школьнику проникать в сущность родственности лексем, открывать их морфемные и словообразовательные особенности. Дети овладевают значением отдельной лексемы, ее элементов (корней, приставок, суффиксов), а также целых групп родственных слов" [1, с. 18].

Особлива роль серед тренувальних методів навчання належить дидактичним іграм. Уважаємо, що опора на ігрові форми і прийоми – це найбільш адекватний шлях включення учнів у навчальну роботу. Саме в ігровій діяльності, як стверджують вчені, "учебный материал усваивается незаметно и (самое главное!) не абстрактно-теоретически, а действительно-практически" [2, с. 63]. Найбільш ефективні такі види ігор: а) ігри-доручення, б) ігри-припущення; в) ігри-загадки. Ігрові завдання та ігрові дії в *іграх-дорученнях* засновані на пропозиції щось зробити: "Знайди слова за схемою", "Допоможи Незнайці зібрати родичів на свято", "Збери з частин слова" тощо. *Ігри-припущення* – "Що було б ... ?" Або "Що б я зробив ... " – будуються на основі антиципації (здатності людини уявляти собі можливий результат дій до їх здійснення). Вони забезпечують осмислення учнями наступної дії і формування умінь міркувати, висловлювати припущення. *Ігри-загадки* розвивають здатність до аналізу, синтезу, порівняння, співставлення, узагальнення морфемно-словотвірного матеріалу і формують умінь міркувати, робити висновки, умовиводи, що в цілому сприяє більш міцному і свідомому засвоєнню знань і умінь у сфері морфеміки і словотворення. Вважаємо, що дидактичні ігри забезпечують сприятливі умови для вирішення конкретних мовних завдань з урахуванням вікових та психологічних можливостей дітей підліткового віку.

Методи контролю і самоконтролю орієнтовані на перевірку у школярів рівня сформованості словотвірних знань і умінь: а) аналізувати і оцінювати власні і чужі дії з морфемно-словотвірним матеріалом з двох точок зору: чи все виконав (поопераційний контроль), чи правильно виконав (контроль за результатом), б) самостійно знаходити допущені помилки, неточності, намічати способи усунення виявлених прогалин; в) планувати і виконувати дії про себе, у внутрішньому плані.

Таким чином, у науково-методичній літературі виділяються різні методи і прийоми формування словотвірних умінь. Уважаємо, що при виборі методів навчання морфеміки й словотвору в основній школі особливо важливо враховувати дидактичні цілі і завдання. "Если метод адекватен поставленной цели, т.е. обеспечивает наиболее короткий, экономичный и эффективный путь к цели, то его реализация обязательно должна приводить к достижению цели. Если метод не адекватен цели, то ее достижение – дело случайное, дело интуиции учителя" [5, с. 129].

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні можливостей використання комунікативно-ситуативних вправ у формуванні словотвірних умінь.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вознюк Л. В. Учебные действия школьника со словообразовательным словарем при подборе однокоренных слов / Л. В. Вознюк // Русский язык в школе. – 1998. – № 3. – С. 13–18.
2. Волков В. В. Лингвистические игры на уроке / В. В. Волков // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1987. – № 1. – С. 62–67.
3. Львова С. И. Словообразовательная модель как объект анализа на уроках русского языка / С. И. Львова // Русский язык в школе. – 1993. – № 3. – С. 10–16.
4. Львова С. И. Функционально-семантический подход к обучению морфемике и словообразованию в школьном курсе русского языка : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Львова Светлана Ивановна. – М., 1993. – 355 с.
5. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе : [кн. для учителей] / М. И. Махмутов. – М. : Просвещение, 1977. – 240 с.
6. Методика изучения русского языка : [пособие для учителя] ; под ред. Г. М. Иваницкой, Н. А. Пашковской. – К. : Рад. шк., 1986. – 288 с.
7. Потиха З. А. Современное русское словообразование : [пособие для учителя] / З. А. Потиха. – М. : Просвещение, 1970 – 384 с.
8. Тихонов А. Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка / А. Н. Тихонов. – М. : Просвещение, 1978. – 727 с.
9. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи : [учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов] / Л. П. Федоренко. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.

Хоменко Е.В.

ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УМЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

В статье уточнена сущность понятия "словообразовательные умения" и охарактеризованы основные методы и приемы формирования обозначенных умений у учащихся основной школы.

Ключевые слова: словообразовательные умения, учащиеся основной школы, методы и приемы обучения.

Khomenko E.V.

FORMATION OF WORD-BUILDING SKILLS AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS

In the article the author clarified the essence of the concept "word-building skills", described the basic techniques and methods to form these skills for primary school students.

Key words: word-building skills, primary school pupils, methods and techniques of teaching.